

ЗАТВЕРДЖЕНО
Директор Державного науково-методичного центру змісту культурно-мистецької освіти

М. М. Бриль

2020 р.

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ЗМІСТУ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

ПРАВИЛА З ЕЛЕМЕНТАРНОЇ ТЕОРІЇ МУЗИКИ

**Навчально-методичний посібник
для початкової мистецької освіти**

Київ – 2020

Укладач:

Т. І. Ганзіна

завідуюча музично-теоретичним відділом Київської дитячої школи мистецтв №6 ім. Г. Жуковського, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист

Рецензенти:

Л. М. Сисак

голова циклової комісії викладачів хорових та музично-теоретичних дисциплін Калуського коледжу культури і мистецтв, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист

Л. Ю. Полішко

викладач відділу «Теорія музики», керівник навчально-виробничою практикою Чернігівського фахового музичного коледжу ім. Л. М. Ревуцького, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист

Відповідальна
за випуск

А. Г. Полещук

Рекомендовано

на засіданні педагогічної ради
КДШМ №6 ім. Г. Жуковського
(протокол № 03 від 20 лютого 2020 р.)

© Ганзіна Т. І., 2020 р.

© Державний науково-методичний центр
змісту культурно-мистецької освіти, 2020 р.

Усім,
Хто навчає і навчається, -
З любов'ю.

Автор

- Посібник "Правила з елементарної теорії музики" видається вперше і аналогів за формою в Україні на цей час не має. Автор сподівається задовольнити нагальну потребу з видань елементарної теорії музики для юних музикантів.
- Посібник вміщує найнеобхідніші правила, які вивчаються в програмі ДМШ та ДШМ. Матеріали з музичної грамоти, які багаторазово опрацьовуються на уроках і сольфеджіо, і фаху (нотна графіка, тривалості, тощо) в посібник не ввійшли.
- Форма розташування навчального матеріалу дозволяє легко знайти необхідні правила.
- У посібнику відсутні нотні приклади: він розрахований на подальше опрацювання правил у нотному зошиті.
- Матеріали і форма посібника відпрацьовані у багаторічній педагогічній роботі.
- Автор волів поєднати доступну для учнів форму з науково коректним викладом.
- Посібник допоможе учням зрозуміти елементарні закони музики, батькам – перевірити засвоєння знань, а педагогам – зекономити час уроку.
- Автор глибоко вдячний рецензентам і усім, хто сприяв роботі над посібником.

Звукоряд, гама, лад, тональність

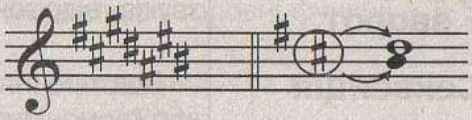

Звукоряд	Це ряд звуків, розташованих за висотою угору або униз. Кожен звук звукоряду називається ступенем.
Деякі види звукорядів: Трихорд Тетрахорд Пентахорд Гексахорд	Звукоряд із 3-х звуків (ступенів). Звукоряд із 4-х звуків. Звукоряд із 5-ти звуків. Звукоряд із 6-ти звуків.
Види тетрахордів та їх будова	Мажорний = тон, тон, півтон. Мінорний = тон, півтон, тон. Фригійський = півтон, тон, тон. Гармонічний = півтон, півтора тону, півтон.
Гама	Звукоряд ладу в межах октави, від тоніки до тоніки. У гамі вісім звуків, але сім ступенів. Гама складається з двох послідовних тетрахордів (нижнього і верхнього) на відстані тону. У більшості випадків нижній тетрахорд гама визначає лад, а верхній – вид ладу. За напрямком руху гама бувають висхідні і низхідні. Ступені гама позначаються римськими цифрами від I до VII.

Мажорна гама та її будова	Мажорною називається гама, яка будується так: <u>тон, тон, півтон, тон, тон, тон, півтон</u> , а її стійкі ступені утворюють мажорний тризвук. Мажорна гама складається з двох мажорних тетрахордів
Стойкі ступені Тоніка	I, III, V. Усі інші ступені – нестійкі. I ступінь називається тонікою. Стойкі ступені утворюють тонічний тризвук.
Нестійкі ступені	VII, II, IV, VI. Вони тяжіють і розв'язуються (переходять) у стійкі ступені.
Розв'язання нестійких ступенів	Розв'язанням називається перехід нестійкого ступеня у сусідній стійкий: VII → I ← II → III ← IV → V ← VI.
Увідні ступені (звуки)	Це нестійкі VII та II ступені, які розв'язуються у тоніку.
Оспівування	Оточення даного звука навколишніми. Наприклад: до $\begin{matrix} \nearrow \text{ре} \\ \searrow \text{сі} \end{matrix}$ до; до $\begin{matrix} \nearrow \text{ре} \\ \searrow \text{сі} \end{matrix}$ до.
Головні ступені, їх назва та позначення у мажорі та мінорі	Головні ступені – I, IV, V. I – тоніка – T, t. IV – субдомінанта – S, s. V – домінанта – D, d. Інші ступені – побічні.
Побічні ступені	II, III, VI, VII.
Ламана гама	Гама, в якій верхній тетрахорд перенесено на октаву вниз.

Лад	<p>Це стійкі та нестійкі ступені, які зв'язані тяжіннями один до одного і до тоніки.</p> <p>Найбільш вживані лади – <i>мажорний</i> та <i>мінорний</i>.</p>
Мажор (мажорний лад)	Лад, в якому стійкі ступені утворюють мажорний тризвук.
Мінор (мінорний лад)	Лад, в якому стійкі ступені утворюють мінорний тризвук.
Знаки альтерації (змінення)	<p>Знаки підвищення або пониження звука.</p> <p>До них відносяться:</p> <p># - діез – підвищує звук на півтону;</p> <p>b - бемоль – понижує звук на півтону;</p> <p>x - дубль діез – підвищує звук на тон;</p> <p>bb - дубль бемоль – понижує звук на тон;</p> <p>q - бекар – відмінняє дію інших знаків.</p> <p>Знаки альтерації бувають <i>ключовими</i> і <i>випадковими</i>.</p>

Ключові знаки альтерації	Знаки альтерації, які стоять одразу після ключа. Ключовими знаками можуть бути тільки діези або бемолі. Вони ставляться після ключа на кожному нотному стані. Дія ключових знаків розповсюджується на усі октави протягом усього твору. Вони допомагають визначити тональність твору.
Випадковий знак альтерації	Знак альтерації, який ставиться біля підвищеного або пониженого ступеня ладу. Цей знак завжди пишеться <i>перед нотою</i> . Його дія розповсюджується тільки на той такт, в якому знак знаходиться.
Тональність	Це висотне положення ладу (тоніка + лад, мажорний або мінорний). Тональність визначається за ключовими знаками і тонікою у кінці твору.
Мінорна (натуральна) гама та її будова	<p>Мінорною називається гама, яка будується так:</p> <p><i>тон, півтон, тон, тон, півтон, тон, тон,</i></p> <p>а її стійкі ступені утворюють мінорний тризвук. Така мінорна гама називається натуральною: у ній відсутні підвищені або понижені ступені. Нижній тетрахорд мінорної гами – мінорний, а верхній – фригійський.</p>
Види мінору	Існують три види мінору: <i>натуральний, гармонічний і мелодичний</i> .
Гармонічний мінор	<p>Мінор з підвищеним на півтону VII ступенем.</p> <p>Нижній тетрахорд гармонічного мінору – мінорний, а верхній – гармонічний.</p>

<p>Мелодичний мінор</p>	<p>Мінор з підвищеними на півтону VI і VII ступенями. Нижній тетрахорд мелодичного мінору – мінорний, а верхній – мажорний.</p> <p>Зустрічається мінор, який виконується угору як мелодичний, а вниз – як натуральний. (При низхідному русі відмінюються знаки підвищення VI та VII ступенів).</p>
<p>Паралельні тональності</p>	<p>Мажорна та мінорна тональності, у яких однакові ключові знаки, але різні тоніки.</p> <p>Тоніка мажорної тональності вище, ніж тоніка мінорної тональності, на м.3.</p> <p><i>Наприклад:</i> Для До мажору паралельною тональністю є ля мінор.</p>
<p>Змінний лад</p>	<p>Лад, який змінюється на протязі твору (з мажорного на мінорний і навпаки).</p> <p>Такий лад <i>має дві тоніки</i>.</p> <p>Найчастіше змінюються паралельні лади.</p>
<p>Реприза</p>	<p>Точне повторення.</p> <p>Повторюватись може і частина мелодії (фраза, речення), і окрема частина твору.</p> <p>Знак репризи : </p>

<p>Порядок ключових дізів та визначення діезних тональностей</p>	<p>Ключові знаки з'являються в одному і тому ж порядку, при якому відстань між знаками дорівнює ч.5.</p> <p>T = Ре мажор</p> <p>t = ci мінор</p> <p>Для визначення діезних тональностей ми орієнтуємось <i>на останній</i> ключовий діз – це завжди VII ступінь мажору, або II ступінь паралельного мінору.</p> <p>А це означає, що від останнього ключового діеза на один ступінь вище знаходиться тоніка мажорної тональності, а на один ступінь нижче – тоніка мінорної тональності.</p>
<p>Порядок ключових бемолів та визначення бемольних тональностей</p>	<p>T = Міb мажор</p> <p>Останній ключовий бемоль – це завжди IV ступінь мажору, або VI ступінь паралельного мінору.</p> <p>Для визначення бемольних тональностей ми орієнтуємось на <i>передостанній</i> ключовий бемоль – це завжди тоніка мажорної тональності.</p> <p>Мінорна тональність відшуковується, як паралельна.</p>

Транспозиція (транспонування)	Перенесення мелодії або твору в іншу тональність.
Мелодичний зворот	Коротка одноголосна послідовність звуків, відрізок мелодії.
Секвенція	Повторення звороту (мелодичного або гармонічного) кожен раз від нового звука, у новій тональності. Зворот, який повторюється, називається <i>ланкою</i> секвенції, а інтервал між ланками – <i>кроком</i> секвенції.
Види секвенцій	<p>1. <i>Мелодична</i> – повторюється мелодичний зворот; <i>гармонічна</i> – повторюється акордовий зворот.</p> <p>2. <i>Однотональна</i> – усі ланки знаходяться в одній тональності; <i>модуюча</i> – кожна ланка будується у новій тональності.</p> <p>3. <i>Висхідна</i> – секвенція рухається угору; <i>низхідна</i> – секвенція рухається униз.</p> <p>4. <i>Поступова</i> – відстань між ланками дорівнює секунді.</p> <p>5. <i>Точна</i> – зворот повторюється без змін; <i>неточна</i> – зворот повторюється з частковими змінами, варіюється.</p>

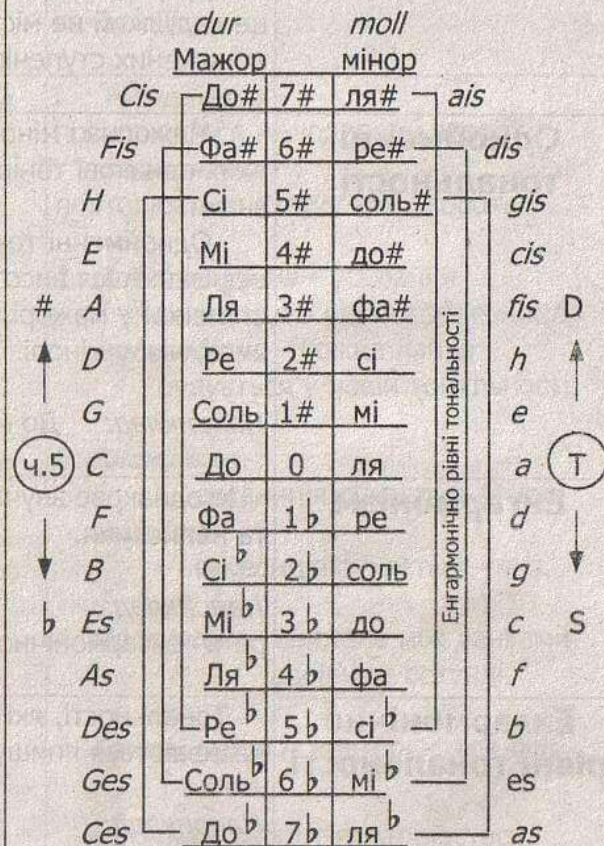
Функція	Значення ступеня або відповідного акорду у ладі. Залежить від їх місцезнаходження у ладі. <i>Наприклад:</i> головні функції – Т, S, D.
Діатонічні ступені, лади	Діатонічний – те ж саме, що натуральний. Діатонічний або натуральний ступінь, це основний ступінь ладу – без підвищення або пониження. Діатонічний або натуральний лад, це лад, який не містить підвищених або понижених ступенів.
Одноіменні тональності	Мажорна і мінорна тональності, у яких однакові тоніки, але різні ключові знаки. Одноіменні тональності відрізняються висотою III, VI, VII ступенів: у мажорі вони на півтону вищі, ніж у мінорі. <i>Наприклад:</i> До мажор і до мінор.
Енгармонізм	Це однакове звучання але різні назва та написання. <i>Наприклад:</i> ре # енгармонічно рівний мі b.
Енгармонічно рівні тональності	Тональності, які звучать однаково, а називаються і пишуться по-різному. <i>Наприклад:</i> Соль b мажор і Фа # мажор.

Квінтове коло тональностей

Це послідовність (у вигляді кола) усіх мажорних або мінорних тональностей, розташованих по порядку зростання кількості ключових знаків (на ч.5 угору – дієзних, а на ч.5 униз – бемольних).

Відстань і між тональностями і між ключовими знаками послідовності дорівнює інтервалу ч.5.

«Коло» - назва умовна: у послідовності з'являються енгармонічно рівні тональності і вона нібито замикається.

Квінтий ряд тональностей

Літерне позначення звуків

Звуки записуються за допомогою нот або латинських літер.

Нота – це знак, який показує висоту і тривалість звука.

Літера показує тільки висоту звука, а тривалість не показує. Тому літерне позначення звуків, хоча і виникло раніше нотного, використовується дещо обмежено.

Поскладові назви звуків та їх літерні позначення:

до ре мі фа соль ля сі
C,c D,d E,e F,f G,g A,a H,h

Літерне позначення тональностей

Мажорні тональності позначаються з великої літери, а мінорні – з малої. Мажор позначається словом *dur*, а мінор – *moll*.

Наприклад: До мажор = C-*dur*,
до мінор = c-*moll*.

Знаки позначаються:

- *is*, x - *isis*, b - *es*, bb - *eses*.

Позначення знаку додається як закінчення до основної літери.

Наприклад: Ре^b мажор = Des-*dur*,
до# мінор = cis-*moll*.

Увага! Винятки:

сі^b = b (а не *hes*);

сі^{bb} = *heses* (іноді *bes*);

мі^b = *es* (а не *eſs*);

мі^{bb} = *eses*;

ля^b = *as* (а не *aſs*);

ля^{bb} = *ases*.

Таблиця основних літерних позначень звуків	Поскладові назви звуків	Літерні позначення	Позначення з #	Позначення з b
	До	<i>C, c</i>	<i>cis</i>	<i>ces</i>
	Ре	<i>D, d</i>	<i>dis</i>	<i>des</i>
	Мі	<i>E, e</i>	<i>eis</i>	es !
	Фа	<i>F, f</i>	<i>fis</i>	<i>fes</i>
	Соль	<i>G, g</i>	<i>gis</i>	<i>ges</i>
	Ля	<i>A, a</i>	<i>ais</i>	as !
	Сі	<i>H, h</i>	<i>his</i>	b !
Відхилення	Тимчасовий перехід у іншу тональність. Найчастіше відхилення відбувається у паралельну тональність або тональність домінанти (V-го ступеня).			

Модуляція	Перехід у іншу тональність з закріпленням у новій тональності. Важливою ознакою модуляції є поява нових знаків.
Зіставлення	Раптова (без переходу) поява нової тональності. Як правило, зіставляються паралельні тональності. Зіставлення є різновидом модуляції.
Альтерація ладова	Альтерація в перекладі з латинської – змінення. Альтерація це підвищення або пониження на півтону нестійкого ступеня ладу з посиленням його тяжіння до стійкого. Альтерація посилює, загострює ладові тяжіння, тому називається ладовою . Альтерація, яка з'являється при переході мелодії у нову тональність, називається модуляційною .
Альтерації в мажорі	В мажорі підвищується II і IV ступені, понижуються II і VI; VII не альтерується.
Гармонічний мажор	Мажор з пониженим VI ступенем.
Двічі гармонічний мажор	Мажор з пониженими II і VI ступенями.
Мелодичний мажор	Мажор з пониженими VI і VII ступенями.

Альтерації в мінорі	В мінорі підвищуються IV і VII ступені, понижуються IV і II; VI не альтерується.				
Двічі гармонічний мінор	Мінор з підвищеними IV і VII ступенями. Називається також угорським, циганським.				
Схема ладових альтерацій	<table border="1"> <tr> <td>мажор</td> <td>II[#]_b IV[#] VI_b VII</td> </tr> <tr> <td>мінор</td> <td>II_b IV[#]_b VI VII[#]</td> </tr> </table>	мажор	II [#] _b IV [#] VI _b VII	мінор	II _b IV [#] _b VI VII [#]
мажор	II [#] _b IV [#] VI _b VII				
мінор	II _b IV [#] _b VI VII [#]				
Дезальтерація	Півтоновий рух (повернення) від альтерованого ступеня до натурального.				
Хроматизм	«Хрома» в перекладі з грецької означає колір, барву. Хроматизм – це підвищення або пониження на півтону натурального ступеня ладу. Хроматизм можна побудувати тільки на ступенях, відстань між якими дорівнює тону. Хроматизми призводять до появи випадкових знаків.				
Види хроматизмів	Існують прохідні і допоміжні хроматизми.				

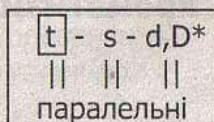
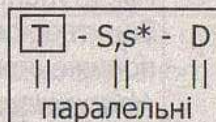
Прохідний хроматизм	Прохідний хроматизм – це півтон між двома сусідніми ступенями. Він утворюється підвищенням або пониженням <i>того ж самого ступеня</i> . <i>Наприклад:</i> до - до [#] - ре; ля - ля _b - соль. За напрямком руху розрізняють <i>висхідні</i> і <i>низхідні прохідні</i> хроматизми.
Знаки для підвищення і пониження ступенів	
Допоміжний хроматизм	Допоміжний хроматизм знаходиться між ступенем та його повторенням. Він утворюється підвищенням або пониженням <i>сусіднього ступеня</i> . <i>Наприклад:</i> ре - до [#] - ре; ре - мі _b - ре. За місцем знаходження допоміжного хроматизму відносно сусіднього натурального ступеня розрізняють <i>верхні</i> та <i>нижні допоміжні</i> хроматизми. <i>Увага!</i> Не плутати хроматизми з півтонами між натуральними ступенями ладу.
Фігурація мелодична	Фігурація у перекладі з латинської – обмальовую. Існують мелодична, гармонічна і ритмічна фігурації. Фігурація мелодична – малюнок мелодичного руху: оспівування, прохідні і допоміжні звуки тощо. При мелодичній фігурації заповнюється відстань між акордовими звуками.

Тональності I ступеня спорідненості або споріднені тональності

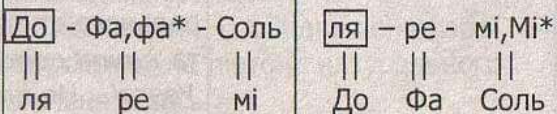
До тональностей першого ступеня спорідненості відносяться усі тональності, чиї тонічні тризвуки можна побудувати на ступенях даної тональності.

До них відносяться шість тональностей:

тональності головних ступенів (субдомінанти і домінанти);
їх паралельні тональності;
паралельна даній тональності;
а також* в мажорі – тональність мінорної субдомінанти,
а в мінорі – мажорної домінанти.

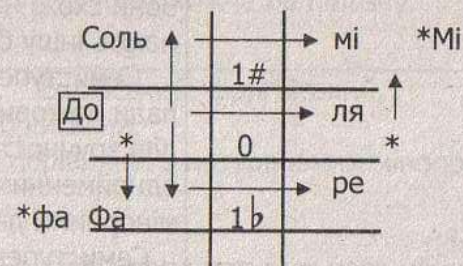

Наприклад:

Тональності I ступеня спорідненості відрізняються за звуковим складом від даної тональності на один ключовий знак (крім*). Тому модуляції найчастіше відбуваються саме у тональності I ступеня спорідненості. Споріднені тональності можна швидко знайти за допомогою таблиці квінтового ряду тональностей.

Для даної тональності це будуть дві сусідні тональності – *вище* та *нижче*; три паралельні *на тих же рівнях*, що і попередні; а також* для мажору – однойменна сусідня *нижче*, а для мінору – однойменна сусідня *вище*:

Нахил ладу

Нахил – це забарвлення ладу. Він буває мажорним і мінорним.

Нахил залежить від висоти III ступеня. У мажорному ладі III ступінь – високий. Це означає, що відстань від I ступеня (тоніки) до III дорівнює в.3. У мінорному ладі III ступінь – низький. Це означає, що відстань від I ступеня до III дорівнює м.3.

Октавні лади

Лади, в яких октавне повторення I ступеня є стійким ступенем, тонікою. Наприклад: мажорний і мінорний лади є **семиступеневими октавними** ладами, тобто їх перший і восьмий звуки є тоніками.

Лади народної музики (семиступеневі натуральні лади)

Ці лади називають і ладами народної музики і церковними ладами. Вони з'явилися у музиці раніше мажору та мінору і відносяться до неоктавних ладів (восьмий звук не є тонікою).

Лади народної музики це **натуральні семиступеневі неоктавні лади**. Вони схожі на мажор або мінор, але мають іншу будову.

Семиступеневі лади поділяються на лади мажорного і мінорного нахилу і для зручності порівнюються з однойменними мажорними або мінорними ладами.

Семиступеневі лади відрізняються від однойменних мажору або мінору на один ключовий знак (більше або менше) по квінтовому колу. Вони не мають випадкових знаків, тільки ключові.

Наприклад:

Ре мажор має ключові знаки
фа#, до#;
Ре лідійський - фа#, до#, соль#;
Ре міксолідійський - фа#;
ре мінор - сі b;
ре фригійський - сі b, мі b;
ре дорійський - не має знаків.

Звукоряди усіх семиступеневих натуральних ладів можна заграти по білих клавішах фортепіано: від до – іонійський, від ре – дорійський, від мі – фригійський, від фа – лідійський, від соль – міксолідійський, від ля – еолійський, від сі – локрійський.

Семиступеневі лади мажорного нахилу :

іонійський лідійський міксолідійський

Іонійський, лідійський, міксолідійський.
У порівнянні з натуральним мажором:

- має звукоряд натурального мажору;
- IV ступінь вище на півтону;
- VII ступінь нижче на півтону.

Семиступеневі лади мінорного нахилу:

еолійський фригійський дорійський

Еолійський, фригійський, дорійський.
У порівнянні з натуральним мінором:

- має звукоряд натурального мінору;
- II ступінь нижче на півтону;
- VI ступінь вище на півтону;

Пентатоніка

Один з найстаріших ладів музики. Зустрічається у музиці багатьох народів світу; є основою музики країн Далекого Сходу (Китаю, Кореї...) і Шотландії.

Пентатоніка зустрічається виключно в мелодії.

Пентатоніка це – **п'ятиступеневий безпівтоновий октавний лад**. Між ступенями звукоряду пентатоніки є або тони (в.2), або півторатони (м.3).

У порівнянні з однойменною мажорною або мінорною гаммами **в пентатоніці відсутні ступені, на яких будуються тритони**.

Усього існує п'ять видів пентатоніки. Їх можна заграти по черзі від чорних клавіш фортепіано.

Мажорна пентатоніка	П'ятиступеневий безпівтоновий лад мажорного нахилу. У порівнянні з однойменним натуральним мажором у ньому відсутні IV і VII ступені.			
Мінорна пентатоніка	П'ятиступеневий безпівтоновий лад мінорного нахилу. У порівнянні з однойменним натуральним мінором у ньому відсутні II і VI ступені.			
Лади народної музики і пентатоніка	мажорний нахил		мінорний нахил	
	іонійський	звуко-ряд маж.	еолійський	звуко-ряд мін.
	лідійський	IV#	фригійський	II ♭
	міксо-лідійський	VII ♭	дорійський	VI#
	пентатоніка	без IV і VII	пентатоніка	без II і VI
Хроматична гама	<p>Гама, в якій усі звуки розташовані за півтонами. Це не самостійний лад.</p> <p>Хроматична гама утворюється підвищенням або пониженням натуральних ступенів мажорної або мінорної гами і складається з 12 півтонів. Правопис хроматичної гами враховує знаки тональностей I ступеня спорідненості.</p> <p>Мажорна та мінорна хроматичні гами звучать однаково і розрізняються тільки за написанням.</p>			

Правопис мажорної хроматичної гами	<p>У висхідній мажорній хроматичній гамі підвищуються усі ступені, крім III і VI.</p> <p>Замість підвищення VI понижується VII ступінь.</p> <p>У низхідній мажорній хроматичній гамі понижуються усі ступені, крім I і V.</p> <p>Замість пониження V підвищується IV ступінь.</p>						
Правопис мінорної хроматичної гами	<p>Висхідна мінорна хроматична гама пишеться як паралельна мажорна, але від її VI ступеня. Внаслідок цього у висхідній мінорній хроматичній гамі підвищуються усі ступені, крім I і V.</p> <p>Замість підвищення I понижується II ступінь.</p> <p>Низхідна мінорна хроматична гама пишеться як однойменна мажорна хроматична.</p> <p>Звуковий склад і висхідної і низхідної мінорної хроматичної гами однаковий.</p>						
Хроматичні гами	<table border="1"> <thead> <tr> <th>мажорна</th> <th>мінорна</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>↑ - # усі, крім III і VI; ♭ VII</td> <td>↑ - # усі, крім I і V; ♭ II</td> </tr> <tr> <td>↓ - ♭ усі, крім I і V; # IV</td> <td>↓ - як однойменний мажор</td> </tr> </tbody> </table>	мажорна	мінорна	↑ - # усі, крім III і VI; ♭ VII	↑ - # усі, крім I і V; ♭ II	↓ - ♭ усі, крім I і V; # IV	↓ - як однойменний мажор
мажорна	мінорна						
↑ - # усі, крім III і VI; ♭ VII	↑ - # усі, крім I і V; ♭ II						
↓ - ♭ усі, крім I і V; # IV	↓ - як однойменний мажор						

Інтервали

Інтервал	<p>Це співзвуччя з двох звуків. Нижній звук інтервалу називається основою, верхній – вершиною. Назва інтервалу (латинською мовою) відображує кількість ступенів звукоряду від основи інтервалу до його вершини (включно). Інтервали прийнято позначати малими літерами.</p>
Гармонічний інтервал	Інтервал, в якому звуки взяті одночасно.
Мелодичний інтервал	Інтервал, в якому звуки взяті послідовно, по-черзі.
Простий інтервал	Інтервал в межах октави.
Складений інтервал	Інтервал більше октави.
Стійкий інтервал	Обидва звуки інтервалу стійкі.
Нестійкий інтервал	Один або обидва звуки інтервалу нестійкі.
Величина інтервалу ступенева та тонова	<p>Кожен інтервал має дві величини: ступеневу (або кількісну) та тонову (або якісну). Ступенева величина відображує кількість ступенів в інтервалі і позначається цифрою. Тонова відображує кількість тонів та півтонів в інтервалі і позначається літерою.</p>

Таблиця простих інтервалів

	Назва інтервалу	Позначення	Кількість ступенів	Кількість тонів
1.	чиста прима	ч.1	1	0
2.	мала секунда	м.2	2	0,5
	велика секунда	в.2	2	1
3.	мала терція	м.3	3	1,5
	велика терція	в.3	3	2
4.	чиста кварта	ч.4	4	2,5
	збільшена кварта	зб.4	4	3
5.	зменшена квінта	зм.5	5	3
	чиста квінта	ч.5	5	3,5
6.	мала секста	м.6	6	4
	велика секста	в.6	6	4,5
7.	мала септима	м.7	7	5
	велика септима	в.7	7	5,5
8.	чиста октава	ч.8	8	6

Таблиця складених інтервалів

9	нона	ч.8 + секунда
10	децима	ч.8 + терція
11	ундецима	ч.8 + кварта
12	дуодецима	ч.8 + квінта
13	терцдецима	ч.8 + секста
14	квартдецима	ч.8 + септима
15	квінтдецима	ч.8 + октава

Зменшена квінта зм.5	Зменшена квінта це тритон. Будується на VII ступені мажору і гармонічного мінору; розв'язується на зменшення у терцію на I ступені (в.3 у мажорі та м.3 у мінорі); позначається зм.5; обертається у зб.4.
Тритони у натуральному мінорі та гармонічному мажорі зб.4	Зб.4 будується не тільки на IV ступені мажору та гармонічного мінору, а й на VI ступені натурального мінору та гармонічного мажору; розв'язується у сексту на V ступені (в.6 у мажорі та м.6 у мінорі).
Зм.5	Зм.5 будується не тільки на VII ступені мажору та гармонічного мінору, а й на II ступені натурального мінору та гармонічного мажору; розв'язується у терцію на III ступені (м.3 в мажорі та в.3 в мінорі).
Таблиця тритонів у ладах з розв'язаннями	<p> зб. 4 </p> <ul style="list-style-type: none"> VI <ul style="list-style-type: none"> 1. гарм. мажору → в.6 } на V ст. 2. мінору → м.6 } ст. IV <ul style="list-style-type: none"> 3. мажору → м.6 } на III ст. 4. гарм. мінору → в.6 } ст. <p> зм. 5 </p> <ul style="list-style-type: none"> II <ul style="list-style-type: none"> 1. гарм. мажору → м.3 } на III ст. 2. мінору → в.3 } ст. VII <ul style="list-style-type: none"> 3. мажору → в.3 } на I ст. 4. гарм. мінору → м.3 } ст.

Визначення усіх можливих тональностей тритону	Кожен тритон може будуватися (дивись таблицю тритонів у ладах) у чотирьох тональностях: у двох натуральних – мажорній і паралельній мінорній, та у двох гармонічних однойменних (до перших двох тональностей) – мінорній і мажорній. Для полегшення визначення тональностей тритону визначаємо (за ступенем) спочатку тональність мажорну, потім її паралельну мінорну і дві однойменні. <i>Наприклад:</i> зб.4 до-фа# будується у Соль мажорі та мі мінорі натуральних; у соль мінорі та Мі мажорі гармонічних.
Енгармонічно рівні інтервали	Енгармонічно рівними називаються інтервали, які звучать однаково (мають однакову тонову величину), але називаються і пишуться по-різному (мають різну ступеневу величину). <i>Наприклад:</i> зб.2 фа-соль# енгармонічно рівна м.3 фа-ля b
Характерні інтервали	Характерними називаються збільшені та зменшені інтервали, які будуються тільки у гармонічних мажорі та мінорі. Характерних інтервалів чотири: збільшена секунда (зб.2), зменшена септима (зм.7); збільшена квінта (зб.5), зменшена кварта (зм.4). <i>Увага!</i> Тритони не відносяться до характерних інтервалів, бо можуть будуватись у натуральних мажорі та мінорі.

Збільшена секунда зб.2	Характерний інтервал. Будується на VI ступені гармонічних мажору та мінору, енгармонічно дорівнює м.3, розв'язується у ч.4 на V ступені, позначається зб.2, обертається у зм.7.
Зменшена септима зм.7	Характерний інтервал. Будується на VII ступені гармонічних мажору та мінору, енгармонічно дорівнює в.6, розв'язується у ч.5 на I ступені, позначається зм.7, обертається у зб.2.
Збільшена квінта зб.5	Характерний інтервал. Будується на VI ступені гармонічного мажору та на III ступені гармонічного мінору; енгармонічно дорівнює м.6; розв'язується однобічно у в.6 на V ступені мажору або на III – мінору; позначається зб.5; обертається у зм.4.
Зменшена кварта зм.4	Характерний інтервал. Будується на III ступені гармонічного мажору та на VII ступені гармонічного мінору; енгармонічно дорівнює в.3; розв'язується однобічно у м.3 на III ступені мажору або на I – мінору; позначається зм.4; обертається у зб.5. <i>Увага!</i> Пара характерних інтервалів зб.5 – зм.4 розв'язуються однобічно і в гармонічних мажорі та мінорі будуються на різних ступенях ладу.

Таблиця характерних інтервалів у гармонічних ладах з розв'язаннями	зб.2 – VI маж. та мін. → ч.4 (V)														
	зм.7 – VII маж. та мін. → ч.5 (I)														
зб.5	VI маж. → в.6 (V)														
	III мін. → в.6 (III)														
зм.4	III маж. → м.3 (III)														
	VII мін. → м.3 (I)														
<i>Увага!</i> Якщо характерний інтервал побудований правильно, у ньому завжди присутній альтерований ступінь гармонічного ладу (VII# у мінорі або VI^b у мажорі).															
Таблиці характерних інтервалів	<table border="1"> <thead> <tr> <th>ступені</th> <th>гарм. мажор</th> <th>гарм. мінор</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>VI</td> <td>зб.2, зб.5</td> <td>зб.2</td> </tr> <tr> <td>III</td> <td>зм.4</td> <td>зб.5</td> </tr> <tr> <td>VII</td> <td>зм.7</td> <td>зм.7, зм.4</td> </tr> </tbody> </table>	ступені	гарм. мажор	гарм. мінор	VI	зб.2, зб.5	зб.2	III	зм.4	зб.5	VII	зм.7	зм.7, зм.4		
	ступені	гарм. мажор	гарм. мінор												
	VI	зб.2, зб.5	зб.2												
	III	зм.4	зб.5												
VII	зм.7	зм.7, зм.4													
<table border="1"> <thead> <tr> <th>інтервали</th> <th>гарм. мажор</th> <th>гарм. мінор</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>зб.2</td> <td>VI</td> <td>VI</td> </tr> <tr> <td>зб.5</td> <td>VI</td> <td>III</td> </tr> <tr> <td>зм.4</td> <td>III</td> <td>VII</td> </tr> <tr> <td>зм.7</td> <td>VII</td> <td>VII</td> </tr> </tbody> </table>	інтервали	гарм. мажор	гарм. мінор	зб.2	VI	VI	зб.5	VI	III	зм.4	III	VII	зм.7	VII	VII
інтервали	гарм. мажор	гарм. мінор													
зб.2	VI	VI													
зб.5	VI	III													
зм.4	III	VII													
зм.7	VII	VII													

Де будуються усі збільшені та зменшені інтервали в натуральних та гармонічних ладах

Усі збільшені та зменшені інтервали (третони та характерні) будуються на нестійких ступенях: VII, II, IV, VI. При цьому на VII і II ступенях будуються тільки зменшені, а на IV і VI – тільки збільшені інтервали.

Виключенням є III ступінь, на якому в гармонічних мажорі і мінорі будуються по одному характерному інтервалу.

Найбільша кількість збільшених або зменшених інтервалів – по три, - будується на альтерованих ступенях (VII# в гармонічному мінорі та VI^b в гармонічному мажорі).

ступені	МАЖОР			МІНОР		
	нат.	гармонічн.		нат.	гармонічн.	
	третони	хар. інт.		третони	хар. інт.	
VI	-	зб.4	зб.2 зб.5	зб.4	-	зб.2
IV	зб.4	-		-	зб.4	
III	-		зм.4	-		зб.5
II	-	зм.5		зм.5	-	
VII	зм.5		зм.7	-	зм.5	зм.7 зм.4

Увага! Якщо альтерований VII або VI ступені припадають на білу клавішу, перед відповідною нотою пишеться беккар.

Акорди

Акорд	<p><i>Це співзвуччя з трьох або більше звуків, розташованих за терціями</i> (або які можуть бути розташовані за терціями після октавного переміщення).</p> <p>Такі співзвуччя відносяться до акордів терцієвої будови.</p> <p>У музиці кінця XIX і особливо XX століть з'явилися співзвуччя іншої будови, які відносяться до акордів нетерцієвої будови.</p> <p>Акорди прийнято позначати великими літерами.</p>
Тризвук	<p>Акорд, який складається з трьох звуків, розташованих за терціями, а між крайніми звуками – квінта.</p> <p>Тризвук позначається цифрами $^5_3$.</p> <p>Це основний трьохзвучний акорд.</p>
Назва звуків тризвуку	<p>Нижній звук тризвуку називається основним тоном або примом, середній звук – терцієвим тоном або терцією, верхній звук – квінтовим тоном або квінтою.</p> <p>Назва відображує інтервал, який утворюється між нижнім звуком тризвуку (основою) і кожним наступним.</p>
Мажорний або великий тризвук	<p>Тризвук, який складається з в.3+м.3, а між крайніми звуками – ч.5.</p> <p>Позначається В.$^5_3$ або маж.$^5_3$.</p> <p>Мажорний тризвук є тонічним в мажорі. Це – консонуючий акорд.</p>

Міжорний або малий тризвук	<p>Тризвук, який складається з м.3 + в.3, а між крайніми звуками – ч.5. Позначається M^5_3 або m^5_3. Міжорний тризвук є тонічним в міжорі. Це консонуючий акорд.</p>
Головні тризвуки та їх позначення в мажорі та міжорі	<p>Головними називаються тризвуки, які будуються на головних ступенях (I, IV, V) ладу. Вони мають відповідні ступеням назви і позначення: на I ступені – тонічний тризвук – T^5_3, t^5_3; на IV – субдомінантовий тризвук – S^5_3, s^5_3; на V – доміантовий тризвук – D^5_3, d^5_3. Усі головні тризвуки в мажорі – мажорні, а в міжорі – міжорні. Тризвуки на інших ступенях називаються побічними.</p>
Обернення тризвуку	<p>Оберненням тризвуку називається перенесення нижнього звука на октаву угору (можна верхнього на октаву униз). Два інших звука залишаються на місці. Кожен тризвук має два обернення: 1) Сектакорд, позначається цифрою 6. 2) Квартсектакорд, позначається цифрами $^6_4$. Основний тон в оберненнях тризвуку завжди знаходиться <i>на верхівці квати</i>.</p>

Сектакорд	<p>Це перше обернення тризвуку. Щоб утворити сектакорд, необхідно нижній звук тризвуку перенести на октаву угору, а два інших залишити на місці. Сектакорд завжди будується від терцієвого (середнього) тону тризвуку, складається з 3+4, а між крайніми звуками – 6; коли будується в тональності, то позначається $T_6, S_6, D_6, II_6, III_6, VI_6, VII_6$. Основний тон в сектакорді знаходиться угорі акорду, на верхівці квати.</p>
Мажорний (або великий) сектакорд	<p>Це перше обернення мажорного тризвуку. Складається з м.3. + ч.4, а між крайніми звуками – м.6. Позначається V_6 або маж.6.</p>
Міжорний (або малий) сектакорд	<p>Це перше обернення міжорного тризвуку. Складається з в.3 + ч.4, а між крайніми звуками – в.6. Позначається M_6 або мін.6.</p>
Квартсектакорд	<p>Це друге обернення тризвуку. Щоб утворити квартсектакорд, необхідно нижній звук сектакорду перенести на октаву угору, а два інших залишити на місці. Квартсектакорд завжди будується від квінтового (верхнього) тону тризвуку, складається з 4+3, а між крайніми звуками – 6; коли будується в тональності, то позначається $T^6_4, S^6_4, D^6_4, II^6_4, III^6_4, VI^6_4, VII^6_4$. Основний тон в квартсектакорді знаходиться у середині акорду, на верхівці квати.</p>

Мажорний (або великий) квартсекстакорд	Це друге обернення мажорного тризвуку. Складається з ч.4 + в.3, а між крайніми звуками – в.6. Позначається $V.{}^6_4$ або маж. ${}^6_4$.
Мінорний (або малий) Квартсекстакорд	Це друге обернення мінорного тризвуку. Складається з ч.4+м.3, а між крайніми звуками – м.6. Позначається $M.{}^6_4$ або мін. ${}^6_4$.
Інтервальні схеми будови тризвуку та його обернень	Тризвук ${}^5_3 - 3 + 3,$ Секстакорд $6 - 3 + 4,$ Квартсекстакорд ${}^6_4 - 4 + 3.$
Розгорнутий тризвук	Тризвук з подвоєним у октаву основним тоном.
Види тризвуків	Вид тризвуку залежить від величини терцій у його складі, тобто від його будови. Існують чотири види тризвуків: мажорний, мінорний, зменшений і збільшений. На ступенях кожного натурального ладу (мажору або мінору) можна побудувати три мажорних, три мінорних та один зменшений тризвуки. Збільшені тризвуки будуються тільки в гармонічних ладах.

Зменшений тризвук	Зменшеним називається тризвук, який складається з двох малих терцій, а між крайніми звуками – зменшена квінта (м.3 + м.3, зм.5), він позначається $Zm.{}^5_3$, а будується на тих же ступенях, що і зм.5 (VII і II). Це дисонуючий акорд.
$Zm.{}^5_3$ у мажорі та гармонічному мінорі на VII ступені	Зменшений тризвук будується на VII ступені мажору та гармонічного мінору, розв'язується у неповний тонічний тризвук (відсутній квінтовий тон) з подвоєним основним тоном. Позначається $Zm.{}^5_3$, (в тональності – VII ${}^5_3$).
$Zm.{}^5_3$ у мінорі та гармонічному мажорі на II ступені	Зменшений тризвук будується не тільки на VII ступені мажору та гармонічного мінору, а й на II ступені мінору та гармонічного мажору. Він розв'язується у неповний тонічний тризвук (відсутній основний тон) з подвоєним терцієвим тоном. Позначається $Zm.{}^5_3$, (в тональності може позначатися відповідно II ${}^5_3$).
Збільшений тризвук	Збільшеним називається тризвук, який складається з двох великих терцій, а між крайніми звуками – збільшена квінта (в.3 + в.3, зб.5), він позначається $Zb.{}^5_3$, а будується тільки в гармонічних ладах на тих же ступенях, що і зб.5 (VI або III). Це – дисонуючий акорд.

<p>36.⁵₃ у гармонічних мажорі та мінорі</p>	<p>Збільшений тризвук будується на VI ступені гармонічного мажору та на III ступені гармонічного мінору; розв'язується в мажорі у T⁶₄ (на V ступені), а в мінорі – у t 6 (на III ступені). (В мажорі VI ступінь рухається на ступінь униз, в мінорі VII – на ступінь угору; інші два звука – стійкі ступені і залишаються на місці).</p>																				
<p>Інтервальний склад тризвуків та їх обернень</p>	<p>B.⁵₃ (маж.⁵₃) - в.3 + м.3 M.⁵₃ (мін.⁵₃) - м.3 + в.3 B.6 (маж.6) - м.3 + ч.4 M.6 (мін.6) - в.3 + ч.4 B.⁶₄ (маж.⁶₄) - ч.4 + в.3 M.⁶₄ (мін.⁶₄) - ч.4 + м.3 Зм.⁵₃ - м.3 + м.3 36.⁵₃ - в.3 + в.3</p>																				
<p>Головні тризвуки та їх обернення на ступенях ладу</p>	<table border="1"> <tr> <td></td> <td>акорди</td> <td>T</td> <td>S</td> <td>D</td> </tr> <tr> <td>↑</td> <td>⁶₄</td> <td>V</td> <td>I</td> <td>II</td> </tr> <tr> <td></td> <td>6</td> <td>III</td> <td>VI</td> <td>VII</td> </tr> <tr> <td></td> <td>⁵₃</td> <td>I</td> <td>IV</td> <td>V</td> </tr> </table>		акорди	T	S	D	↑	⁶ ₄	V	I	II		6	III	VI	VII		⁵ ₃	I	IV	V
	акорди	T	S	D																	
↑	⁶ ₄	V	I	II																	
	6	III	VI	VII																	
	⁵ ₃	I	IV	V																	

<p>Головні тризвуки, їх обернення та розв'язання</p>	$T^5_3 \left\{ \begin{array}{l} \uparrow V - T^6_4 \\ III - T_6 \\ I - T^5_3 \end{array} \right.$ $S^5_3 \left\{ \begin{array}{l} \uparrow I - S^6_4 \longrightarrow T^5_3 \text{ (I)} \\ VI - S_6 \longrightarrow T^6_4 \text{ (V)} \\ IV - S^5_3 \longrightarrow T_6 \text{ (III)} \end{array} \right.$ $D^5_3 \left\{ \begin{array}{l} \uparrow II - D^6_4 \longrightarrow T_6 \text{ (III)} \\ VII - D_6 \longrightarrow T^5_3 \text{ (I)} \\ V - D^5_3 \longrightarrow T^6_4 \text{ (V)} \end{array} \right.$ <p><i>Увага!</i> Акорди T і S поєднуються через спільний звук – I ступінь; акорди T і D поєднуються через спільний звук – V ступінь. Акорди D в мінорі будуються переважно по гармонічному мінору.</p>
<p>Септакорд</p>	<p>Акорд, який складається з чотирьох звуків, розташованих за терціями, а між крайніми звуками – септима; позначається цифрою 7. Це – основний чотирьохзвучний акорд. Кожний звук септакорду, як і тризвуку, називається (знизу угору) основним, терцієвим, квінтовим і септимовим тонами.</p>

<p>Види септакордів</p>	<p>Вид і назва септакорду за видом залежить від його будови.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) від величини септими між крайніми звуками; 2) від виду тризвуку у основі (унизу) септакорду. <p><i>Наприклад:</i> великий мажорний септакорд (до – мі – соль - сі) має в.7 між крайніми звуками (до - сі) та $V.5_3$ унизу (до – мі - соль); малий зменшений септакорд (сі – ре – фа - ля) має м.7 між крайніми звуками (сі - ля) та $Зм.5_3$ унизу (сі – ре - фа).</p> <p>На ступенях кожного натурального ладу (мажору або мінору) можна побудувати два великих мажорних (В.В.7) септакорди, три малих мінорних (М.М.7), один малий мажорний (М.В.7) і один малий зменшений (М.Зм.7) септакорди.</p>
<p>Назва септакорду</p>	<p>Септакорд може називатися:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. – за ступенем, на якому він будується; назва відображує функцію септакорду. 2. – за будовою (за септимою між крайніми звуками та видом тризвуку у основі); назва відображує вид септакорду. <p><i>Наприклад:</i> септакорд на V ступені ладу називається:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. – доміантовим – будується на доміанті; 2. – малим мажорним – має м.7 між крайніми звуками та $V.5_3$ у основі (внизу).

<p>Обернення септакорду</p>	<p>Кожний септакорд має три обернення: квінтсекстакорд, терцквартакорд і секундакорд. Цифрове позначення обернень відображує відстань від нижнього звука акорду послідовно до його септими і прими, які складають секунду. Місцезнаходження секунди є показником обернення.</p> <p>I – квінтсекстакорд. Будується від терцієвого тону септакорду, складається з $3 + 3 + 2$, позначається цифрами 6_5. (Секунда знаходиться угорі акорду).</p> <p>II – терцквартакорд. Будується від квінтового тону септакорду, складається з $3 + 2 + 3$, позначається -4_3. (Секунда знаходиться у середині акорду).</p> <p>III – секундакорд. Будується від септимового тону септакорду, складається з $2 + 3 + 3$, позначається цифрою 2. (Секунда знаходиться унизу акорду).</p> <p>Увага! Основний тон у оберненнях септакорду завжди знаходиться на верхівці секунди.</p>
<p>Доміантовий септакорд D7</p>	<p>Доміантовим називається септакорд, який будується на V ступені мажору та гармонічного мінору; складається з в.3+м.3+м.3, а між крайніми звуками – м.7. За видом це малий мажорний септакорд (м.7 між крайніми звуками та $V.5_3$ у основі), розв'язується у неповний тонічний тризвук (відсутній квінтовий тон) з потроєним основним тоном; позначається D7.</p>

<p>Домінантовий квінтсекстакорд D^6_5</p>	<p>I обернення D7. Будується на VII ступені мажору та гармонічного мінору, складається з м3 + м3 + <u>в2</u>, розв'язується у тонічний тризвук з подвоєним основним тоном; позначається D^6_5.</p>
<p>Домінантовий терцквартакорд D^4_3</p>	<p>II обернення D7. Будується на II ступені мажору та гармонічного мінору, складається з м3 + <u>в2</u> + в3, розв'язується у розгорнутий тонічний тризвук; позначається D^4_3.</p>
<p>Домінантовий секундакорд D_2</p>	<p>III обернення D7. Будується на IV ступені мажору та гармонічного мінору, складається з <u>в2</u> + в3 + м3, розв'язується у тонічний секстакорд (на III ступені) з подвоєним основним тоном; позначається D_2.</p>
<p>Схеми домінантового септакорду та його обернень</p>	<p>$D_7 (V) = 3 + 3 + 3 \rightarrow T (I)$ з потроєним 1</p> <p>$D^6_5 (VII) = 3 + 3 + \underline{2} \rightarrow T^5_3 (I)$ з подвоєним 1</p> <p>$D^4_3 (II) = 3 + \underline{2} + 3 \rightarrow T^5_3 (I)$ розгорнутий</p> <p>$D_2 (IV) = \underline{2} + 3 + 3 \rightarrow T_6 (III)$ з подвоєним 1</p>

<p>Побудова септакордів та їх обернень від звука</p>	<ol style="list-style-type: none"> Пишемо заданий звук, а під ним – <i>позначення</i> акорду. Під позначенням пишемо <i>ступінь</i>, на якому будується акорд. За ступенем <i>визначаємо тональності</i>, в яких знаходиться акорд, і пишемо їх над звуком вище нотоносія. За інтервальною схемою <i>будуємо акорд</i> і його розв'язання. Якщо акорд будується від звука униз, то і його інтервальна схема прочитується згори униз (наприклад D_2 униз від звука будується за інтервальною схемою 3 + 3 + 2). Далі: а) перед нотами <i>виставляємо знаки</i> з визначених тональностей; або б) у акордах перевіряємо величину інтервалів і доставляємо перед нотами необхідні знаки. <p><i>Увага!</i> Коли будуємо акорди від звука, усі знаки виставляємо тільки перед нотами.</p> <p>Коли будуємо акорди в тональності, виписуємо ключові знаки, а перед нотами – тільки випадкові.</p>
<p>Гармонія</p>	<ol style="list-style-type: none"> Акорди, співзвуччя. Наука про акорди та їх поєднання.
<p>Гармонічна послідовність</p>	<p>Акордова послідовність.</p>

Гармонічний зворот	Невелика акордова послідовність.
Гармонічна (акордова) фігурація	Малюнок викладу акордів; рух по акордових звуках у певному порядку. Фігурація – один з основних прийомів варіаційного розвитку.
Органний пункт	Витриманий або багаторазово повторений звук у басі, на фоні якого відбувається зміна акордів у верхніх голосах. Найчастіше органний пункт буває домінантовим (на V ступені), або тонічним (на I ступені). Іноді органним пунктом буває інтервал (ч.5) чи акорд.
Фактура	Спосіб викладу музичного твору. Основні типи фактури: монодична, акордова, гомофонно-гармонічна, поліфонічна.
Монодична фактура, монодія	Одноголосся. Виконання мелодії без супроводу, в тому числі - виконання в унісон або в октаву.
Акордова фактура	Багатоголосся, яке складається тільки з акордів. Мелодія, утворена верхніми звуками акордів, не має самостійного значення. Для акордової фактури характерна ритмічна рівномірність.
Гомофонно – гармонічна фактура	Акордове багатоголосся, у якому один голос (як правило верхній) є головним, а інші утворюють гармонічний супровід.
Поліфонічна фактура	Багатоголосся, яке складається з декількох різних, але мелодично самостійних рівноправних голосів.
Імітація	(Наслідування, повторення). Повторення мелодії у іншому голосі. Імітація є одним з основних прийомів розвитку поліфонічної музики.

Канон	Безперервна імітація; повторення мелодії без змін у іншому голосі з запізненням.
Прохідні звороти	$T^5_3 - D^6_4 - T_6$; $S^5_3 - T^6_4 - S_6$ I II III IV V VI
Допоміжні звороти	$T^5_3 - S^6_4 - T^5_3$; $T^5_3 - D_6 - T^5_3$; $D^5_3 - T^6_4 - D^5_3$ I I I I VII I; V V V
I класичний (типовий) кадансовий зворот	1. $T^5_3 - S^6_4 - D_6 \rightarrow T^5_3$ I I VII I 2. $T^5_3 - S^6_4 - D^6_5 \rightarrow T^5_3$ (з подв. 1) I I VII I 3. $T^5_3 - S^6_4 - VII_7 \rightarrow T^5_3$ (з подв. 3) I I VII I 4. $T^5_3 - S^6_4 - VII_7 - D^6_5 \rightarrow T^5_3$ (з подв. 1) I I VII VII I 5. $T^5_3 - S^6_4 - D_6 - VII^5_3 \rightarrow T$ (неповн.) I I VII VII I
II класичний (типовий) кадансовий зворот	1. $T_6 - S^5_3 - D^6_4 \rightarrow T_6$ III IV II III 2. $T_6 - S^5_3 - D^4_3 \rightarrow T^5_3$ (розгорн.) III IV II I 3. $T_6 - II_7 - D^4_3 \rightarrow T^5_3$ (розгорн.) III II II I

III класичний (типовий) кадансовий зворот	1. $T^6_4 - S_6 - D^5_3 - T^6_4$. V VI V V 2. $T^6_4 - S_6 - D_7 \rightarrow T$. V VI V I
Як будувати послідовності акордів	1) Випишуємо позначення акордів. 2) Під кожним позначенням підписуємо ступінь, на якому будується позначений акорд. 3) На нотному стані випишуємо нижній звук (бас) кожного з акордів. 4) До басу дописуємо усі інші необхідні звуки в кожному акорді.
Таблиця розв'язання тризвуків у ладі	$T^5_3 (I^5_3)$ - $II^5_3 \rightarrow T$ (неповн.) на III ст. $III^5_3 \rightarrow T_6$ -"- III ст. $S^5_3 (IV^5_3) \rightarrow T_6$ -"- III ст. $D^5_3 (V^5_3) \rightarrow T^6_4$ -"- V ст. $VI^5_3 \rightarrow T^6_4$ -"- V ст. $VII^5_3 \rightarrow T$ (неповн.) -"- I ст.
Пряме розв'язання	Розв'язання акорду у тонічний акорд.
Непряме розв'язання	Перехід акорду у найближчий акорд домінанти з подальшим його розв'язанням у тонічний акорд.

Альтерований акорд	Альтерованим називається акорд, в якому присутній альтерований звук. Якщо в акорді два альтерованих звука, він називається двічі альтерованим.		
Альтеровані тризвуки у гармонічному мажорі	В гармонічному мажорі альтеруються усі тризвуки, до яких входить VI понижений ступінь. Це тризвуки II, IV та VI ступенів. Усі вони відносяться до функції субдомінанти (S).		
Тризвуки	Вид у натуральному мажорі	Вид у гармонічному мажорі	Розв'язання
VI^5_3	M^5_3	$3b^5_3$	$T^6_4 (V)$
$IV^5_3 (S^5_3)$	B^5_3	M^5_3	$T_6(III)$
II^5_3	M^5_3	$3m^5_3$	$T (III)$ неповн.
Альтеровані тризвуки у гармонічному мінорі	У гармонічному мінорі альтеруються усі тризвуки, до яких входить VII підвищений ступінь. Це тризвуки III, V та VII ступенів. Усі вони відносяться до функції домінанти (D).		
Тризвуки	Вид у натуральному мінорі	Вид у гармонічному мінорі	Розв'язання
VII^5_3	B^5_3	$3m^5_3$	$t (I)$ неповн.
$V^5_3 (d^5_3)$	M^5_3	B^5_3	$t^6_4 (V)$
III^5_3	B^5_3	$3b^5_3$	$t_6 (III)$

<p>Увідні септакорди</p>	<p>Увідними називаються септакорди, побудовані на VII ступені ладу. В залежності від ладу існують два види увідних септакордів: <i>малий</i> та <i>зменшений</i>. Увідні септакорди відносяться до <i>функції домінанти</i>.</p>
<p>Малий увідний септакорд M.VII7</p>	<p>Будується на VII ступені тільки <i>натурального мажору</i>. Складається з м.3 + м.3 + в.3, а між крайніми звуками – м.7, тобто за видом це малий зменшений септакорд (м.7 та Зм.⁵₃). Розв'язується у тонічний тризвук з подвоєним терцієвим тоном (для уникнення паралельних квінт при розв'язанні). Може переходити у D⁶₅ (непряме розв'язання) з подальшим його розв'язанням. Позначається M.VII7.</p>
<p>Зменшений увідний септакорд Зм.VII7</p>	<p>Будується на VII ступені <i>гармонічних мажору та мінору</i>. Складається з трьох малих терцій: м.3 + м.3 + м.3, а між крайніми звуками – зм.7, тобто за видом це двічі зменшений септакорд (зм.7 та Зм.⁵₃). Розв'язується як малий увідний септакорд. Позначається Зм.VII7.</p>

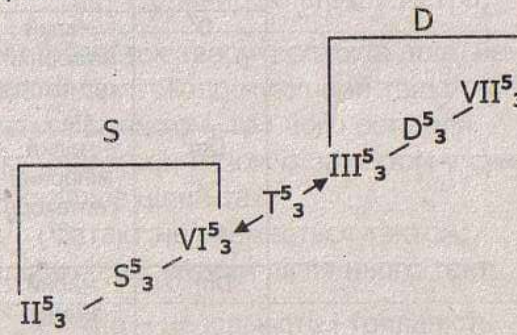
<p>Інтервальний склад септакордів та їх обернень</p>	<table border="1"> <tr> <td>D7</td> <td>в.3 + м.3 + м.3</td> <td>B.⁵₃ + м.3</td> </tr> <tr> <td>D⁶₅</td> <td>м.3 + м.3 + в.2</td> <td>Зм.⁵₃ + в.2</td> </tr> <tr> <td>D⁴₃</td> <td>м.3 + в.2 + в.3</td> <td></td> </tr> <tr> <td>D2</td> <td>в.2 + в.3 + м.3</td> <td>в.2 + B.⁵₃</td> </tr> <tr> <td>M.VII7</td> <td>м.3 + м.3 + в.3</td> <td>Зм.⁵₃ + в.3</td> </tr> <tr> <td>Зм.VII7</td> <td>м.3 + м.3 + м.3</td> <td>Зм.⁵₃ + м.3</td> </tr> <tr> <td>II7 в маж.</td> <td>м.3 + в.3 + м.3</td> <td>M.⁵₃ + м.3</td> </tr> </table>	D7	в.3 + м.3 + м.3	B. ⁵ ₃ + м.3	D ⁶ ₅	м.3 + м.3 + в.2	Зм. ⁵ ₃ + в.2	D ⁴ ₃	м.3 + в.2 + в.3		D2	в.2 + в.3 + м.3	в.2 + B. ⁵ ₃	M.VII7	м.3 + м.3 + в.3	Зм. ⁵ ₃ + в.3	Зм.VII7	м.3 + м.3 + м.3	Зм. ⁵ ₃ + м.3	II7 в маж.	м.3 + в.3 + м.3	M. ⁵ ₃ + м.3
D7	в.3 + м.3 + м.3	B. ⁵ ₃ + м.3																				
D ⁶ ₅	м.3 + м.3 + в.2	Зм. ⁵ ₃ + в.2																				
D ⁴ ₃	м.3 + в.2 + в.3																					
D2	в.2 + в.3 + м.3	в.2 + B. ⁵ ₃																				
M.VII7	м.3 + м.3 + в.3	Зм. ⁵ ₃ + в.3																				
Зм.VII7	м.3 + м.3 + м.3	Зм. ⁵ ₃ + м.3																				
II7 в маж.	м.3 + в.3 + м.3	M. ⁵ ₃ + м.3																				
<p>Септакорд II ступеня II7</p> <p>II7 в мажорі</p> <p>II7 в мінорі та гармонічному мажорі</p>	<p>Це септакорд, який будується на II ступені ладу. Позначається II7. II7 розв'язується у тонічний секстакорд (Т6) з подвоєним терцієвим або квінтовым тоном; може переходити у D⁴₃ з подальшим його розв'язанням. II7 відноситься до функції субдомінанти (S) і може називатися субдомінантовим септакордом, як і септакорд IV ступеня. В мажорі II7 складається з м.3 + в.3 + м.3, між крайніми звуками – м.7; за видом – малий мінорний септакорд (м.7 та M.⁵₃). В мінорі та гармонічному мажорі II7 складається з м.3 + м.3 + в.3, між крайніми звуками – м.7; за видом – малий зменшений септакорд (м.7 та Зм.⁵₃).</p>																					

Таблиця акордів на ступенях ладу	I	T^5_3, S^6_4
	II	$D^6_4, D^4_3, Зм.^5_3, II7$
	III	T_6
	IV	S^5_3, D_2
	V	T^6_4, D^5_3, D_7
	VI	S_6
	VII	$D_6, D^6_5, Зм.^5_3, M.VII7, Зм.VII7$

Таблиця непрямого розв'язання тризвуків у ладі	T^5_3 -	Непряме розв'язання тризвуків можна використувати при модуляції у тональності I ступеня спорідненості.
	$II^5_3 - D^4_3 \rightarrow T^5_3^*$	
	$III^5_3 - D^4_3 \rightarrow T^5_3$	
	$S^5_3 - D_2 \rightarrow T_6^*$	
	$D^5_3 - D_7 \rightarrow T$	
	$VI^5_3 - D_7 \rightarrow T^*$	
	$VII^5_3 - D^6_5 \rightarrow T^5_3$	

*) Можливе у чотириголосному викладі.

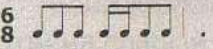
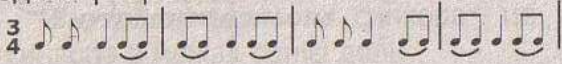
Кадансовий квартсекстакорд K^6_4	Це тонічний квартсекстакорд (T^6_4), розташований на сильній долі в заключному кадансі. Він позначається K^6_4 і обов'язково переходить у D^5_3 або D_7 з подальшим їх розв'язанням.
Перерваний каданс	Це розв'язання D_7 не в тоніку, а у тризвук VI ступеня (VI^5_3) з подвоєним терцієвим тоном. Таке розв'язання вимагає подальшого руху до заключної тоніки. <i>Наприклад:</i> $D_7 \rightarrow VI^5_3 - S_6 - K^6_4 - D_7 \rightarrow T$
Терцієвий ряд тризвуків	Це головні і побічні тризвуки, розташовані за терціями угору та униз від тоніки:
	Сусідні з D та S тризвуки терцієвого ряду мають по два спільних звуки, які об'єднують їх у домінантову та субдомінантову групи.

Літерне позначення акордів	Познач. від ре	Назва акорду	Будова акорду	Приклад
	D	мажорний тризвук (V ⁵ ₃)	в.3 + м.3	ре - фа# - ля
	Dm	мінорний тризвук (M ⁵ ₃)	м.3 + в.3	ре - фа - ля
	D ⁻ ; D ^{5b}	зменшений тризвук (Зм. ⁵ ₃)	м.3 + м.3	ре - фа - ля ^b
	D ⁺ ; D ^{5#}	збільшений тризвук (Зб. ⁵ ₃)	в.3 + в.3	ре - фа# - ля#
	D ⁶	мажорний тризвук з в.6	в.3+м.3+в.2	ре - фа# - ля - сі
	Dm ⁶	мінорний тризвук з в.6	м.3+в.3+в.2	ре - фа - ля - сі
	D ⁷	малий мажорний септакорд (D ⁷)	в.3+м.3+м.3	ре - фа# - ля - до
	Dm ⁷	малий мінорний септакорд (II ⁷)	м.3+в.3+м.3	ре - фа - ля - до
	Dm ^{75b}	малий зменш. септакорд (м.VII ⁷)	м.3+м.3+в.3	ре-фа-ля ^b - до
	D ⁰	двічі зменш. септакорд (Зм.VII ⁷)	м.3+м.3+м.3	ре - фа - ля ^b - до ^b
	Dmaj ⁷	великий мажорний септакорд	в.3+м.3+в.3	ре-фа#-ля-до#

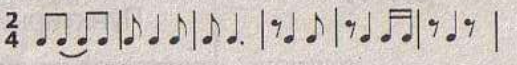
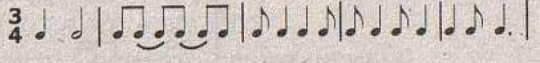
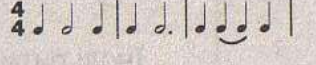

Ритм, метр, розмір, темп

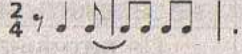

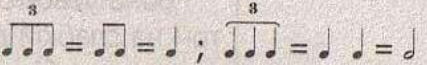

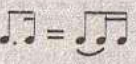

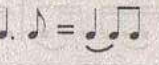
Ритм	Організована метром послідовність тривалостей звуків.
Метр	Рівномірне чергування сильних (акцентованих) і слабких долей музики. Основні метри: дводольний (має одну сильну і одну слабку долю); тридольний (має одну сильну і дві слабкі долі). Метри з однією сильною долею називають простими .
Прості метри	
Такт	Відстань від однієї сильної долі до наступної, яка відокремлюється тактовими рисочками. Тактова рисочка (вертикальна рисочка на нотоносії) ставиться перед сильною долею. Такт є одиницею виміру метра.
Затакт	Початок твору з слабкої долі, неповний такт. Якщо музичний твір починається затактом, то і його останній такт неповний. Разом із затактом у сумі він складає цілий такт. Затакт не вважається тактом; першим є наступний після нього такт.
Розмір такту	Розмір – це кількість і тривалість метричних долей у такті. Розмір ставиться на початку твору і записується двома цифрами (одна над другою). Верхня цифра показує кількість долей у такті, а нижня – їх тривалість. Розмір пишеться один раз після ключових знаків та без дробової рисочки.

Прості розміри	Розміри з однією сильною долею, тобто усі дво- та тридольні розміри: $\frac{2}{4}; \frac{3}{4}; \frac{3}{8}; \frac{2}{2}; \frac{3}{2}$.
Складні розміри	Розміри, які складаються з <i>декількох однакових</i> простих розмірів: $\frac{4}{4}; \frac{6}{4}; \frac{6}{8}; \frac{9}{8}; \frac{12}{8}$. Вони мають стільки сильних долей, скільки простих розмірів входить до їх складу. Перша доля називається сильною, а наступні сильні – відносно сильними.
Мішані розміри	Розміри, які складаються з <i>декількох різних</i> простих розмірів: $\frac{5}{8}; \frac{5}{4}; \frac{7}{4}; \frac{11}{4}$.
Диригування складних і мішаних розмірів	В основі диригування складних і мішаних розмірів лежить, переважно, схема диригування на $\frac{4}{4}$, у якій подвоюються долі, - в першу чергу сильна і відносно сильна.
Змінний розмір	Розмір, який змінюється на протязі твору. При змінному розмірі у творі чергуються такти з різною кількістю долей. Змінні розміри бувають нерівномірно - змінні та рівномірно - змінні. У творах з нерівномірно - змінним розміром цифрове позначення виставляється і на початку твору і, при кожній зміні, - на початку відповідного такту. У творах з рівномірно - змінним розміром біля ключа виписуються обидва розміри, які рівномірно чергуються.

Розмір $\frac{2}{2}$ (alla breve)	Дводольний розмір, у якому кожна доля дорівнює $\downarrow (\downarrow \downarrow)$. Позначається цифрами $\frac{2}{2}$ або знаком ϕ , називається alla breve (алля бреве), диригується за схемою розміру $\frac{2}{4}$.
Розмір $\frac{3}{2}$	Тридольний розмір у якому кожна доля дорівнює $\downarrow (\downarrow \downarrow \downarrow)$. Позначається цифрами $\frac{3}{2}$, диригується за схемою розміру $\frac{3}{4}$.
Групування тривалостей	Це поєднання тривалостей у групи в межах такту. Використовується для полегшення читання нот. Існують інструментальне і вокальне групування. Інструментальне групування відбувається на основі розміру: скільки долей у такті – стільки груп: $\frac{2}{4}$. У складних розмірах скільки простих розмірів – стільки груп: $\frac{6}{8}$. Порушення правил інструментального групування допускається у синкопах. Вокальне групування відбувається на основі поділу слів на склади: якщо один склад припадає на один звук, нота пишеться окремо, не групується з іншими; якщо один склад припадає на декілька звуків, ноти групуються під одним ребром і охоплюються лігою: $\frac{3}{4}$. Ви-йди ви-йди, І- ван-ку, за-спі-вай-мо вес-нян-ку

<p>Знаки збільшення тривалостей нот</p>	<p>До знаків збільшення тривалостей нот відносяться крапка, фермата, ліга.</p>
<p>Крапка</p>	<p>Знак, який подовжує ноту (або паузу) на половину її тривалості:</p> <p>$\circ \cdot = \circ + \text{д}; \text{д} \cdot = \text{д} + \text{д}; \text{д} \cdot = \text{д} + \text{д}.$</p> <p>Дві крапки подовжують ноту на половину і половину половини (або половину і чверть) її тривалості:</p> <p>$\circ \dots = \circ + \text{д} + \text{д}; \text{д} \dots = \text{д} + \text{д} + \text{д}.$</p> <p>Крапку (або дві крапки) слід ставити праворуч від голівки ноти між лініями нотного стану.</p>
<p>Фермата </p>	<p>У перекладі з італійської – «зупинка». Знак подовження звучання на невизначений час. Фермата ставиться над нотою або під нотою, паузою.</p>
<p>Ліга</p>	<p>У перекладі з італійської – «зв'язок». Знак (дуга), який з'єднує сусідні ноти однакової висоти.</p> <p>В залігованих нотах звук не повторюється, а їх звучання дорівнює сумі залігованих тривалостей:</p> <p>$\text{д} \text{д} = \text{д}; \text{д} \text{д} = \circ.$</p>

<p>Пауза</p>	<p>1) Перерва в звучанні, мовчання. 2) Знак мовчання. Кожна тривалість має відповідну паузу:</p> <p>Паузи можуть подовжуватись крапками, ферматами, але не поєднуються лігами.</p> <p>Пауза на цілий такт завжди є цілою і не залежить від розміру такту.</p>
<p>Синкопа</p>	<p>Це ритмічна група, у якій акцент перенесено з сильної долі на слабку. Синкопи бувають внутрішньотактові та міжтактові.</p>
<p>Внутрішньотактова синкопа</p>	<p>Це синкопа в межах одного такту. Вона може бути міждольовою і внутрішньодольовою.</p> <p>Міждольова синкопа виникає, коли у такті не збігаються метричні і ритмічні акценти: $\frac{2}{4}$.</p> <p>Вона утворюється ритмічним акцентом на слабкій долі або на півдолі за допомогою більшої тривалості на слабкій долі, крапки, залігованих нот, пауз, динамічних акцентів тощо:</p> <p>$\frac{2}{4}$ </p> <p>$\frac{3}{4}$ </p> <p>$\frac{4}{4}$ </p> <p>Внутрішньодольова синкопа – це синкопа в межах однієї долі:</p> <p>$\frac{2}{4}$ </p>

<p>Міжтактова синкопа</p>	<p>Міжтактова синкопа утворюється заліговуванням останньої ноти (слабкої долі) такту з першою нотою (сильною долею) наступного такту:</p> <p>Ліга утворює синкопу, коли поєднує слабку долю з сильною, а не навпаки. Міжтактова синкопа може поєднуватися з внутрішньотактовою:</p>
<p>Тріоль</p>	<p>Особлива ритмічна група, яка утворюється при поділі тривалості на три частини замість двох.</p> <p>Тріоль позначається цифрою 3, яка ставиться над ребром або над скобкою, що об'єднує тривалості:</p> <p>Тріоль дорівнює двом нотам такої ж тривалості:</p>
<p>Пунктирний ритм</p>	<p>Punctum у перекладі з латинської – крапка.</p> <p>Пунктирний ритм, або пунктир – це ритмічна група .</p> <p>Іноді ритмічну групу називають великим або довгим пунктиром.</p>

<p>Темп</p>	<p>Швидкість виконання музичного твору.</p> <p>Темп вказується на початку твору над розміром і позначається переважно італійською мовою.</p> <p>Темп пов'язаний з характером твору.</p>
<p>Основні позначення темпів</p>	<p>Повільні:</p> <p>Grave (<i>grave</i>) – суворо, поважно; Largo (<i>лярго</i>) – широко; Adagio (<i>адажіо</i>) – спокійно, повільно; Lento (<i>ленто</i>) – повільно, протяжно;</p> <p>Помірні:</p> <p>Andante (<i>анданте</i>) – повільно, не поспішаючи; Andantino (<i>андантіно</i>) – швидше, ніж andante; Sostenuto (<i>состенуто</i>) – стримано, зосереджено; Moderato (<i>модерато</i>) – помірно; Allegretto (<i>аллегретто</i>) – пожвавлено;</p> <p>Швидкі:</p> <p>Allegro (<i>аллегро</i>) – швидко; Vivo (<i>віво</i>) – жваво; Presto (<i>престо</i>) – дуже швидко.</p>

Додаткові терміни

Поступове прискорення:
accel. – accelerando (*аччелерандо*) – прискорюючи;
anim. – animando (*анімандо*) – натхненно;
string. – stringendo (*стрінджендо*) – поспішаючи.

Поступове уповільнення:
rit., riten. – ritenuto (*рітенуто*) – утримуючи;
ritard. – ritardando (*рітардандо*) – з запізненням;
allarg. – allargando (*альяргандо*) – з розширенням;
rall., rallent. – rallentando (*ралентандо*) – уповільнюючи.

Повернення до початкового темпу:
a tempo (*а темпо*) – у темпі;
Tempo I або Tempo primo (*темпо прімо*) – перший темп.

Інші терміни:
più (*піу*) – більш; meno (*мено*) – менш;
non troppo (*нон троппо*) – не надто;
sempre (*семпре*) – завжди; assai (*ассаї*) – дуже; roco (*локо*) – трохи; roco a roco (*локо а локо*) – помалу, мало-помалу; ma (*ма*) – але; con (*кон*) – з;
come (*коме*) – ніби, подібно; non (*нон*) – не; quasi (*квазі*) – ніби; subito (*субіто*) – раптово, e (*е*) – і.

Наприклад: Allegro ma non troppo (*Аллегро ма нон троппо*) – Швидко, але не надто.

Терміни, які визначають характер виконання

agitato (*аджітато*) – збуджено, схвильовано;
alla marcia (*алля марч'я*) – в дусі маршу;
animato (*анімато*) – натхненно, жваво.
appassionato (*аппассьонато*) – пристрасно;
cantabile (*кантабіле*) – співучо;
capriccioso (*капрічьозо*) – примхливо;
con anima (*кон аніма*) – з натхненням;
con brio (*кон бріо*) – з вогнем, запальною;
con moto (*кон мото*) – рухливо;
con spirito (*кон спіріто*) – з натхненням;
dolce (*дольче*) – ніжно, м'яко;
espressivo (*еспрессіво*) – виразно;
giocoso (*джьокозо*) – весело, грайливо;
lamentoso (*ламентозо*) – жалібно;
leggero (*леджьєро*) – легко;
maestoso (*маєстозо*) – урочисто, велично;
marcato (*маркато*) – підкреслюючи;
mesto (*место*) – сумно, журливо;
morendo (*морендо*) – завмираючи;
patetico (*патетіко*) – пристрасно;
pesante (*пезанте*) – важко;
risoluto (*різолюто*) – рішуче;
scherzando, scherzoso (*скерцандо, скерцозо*) – жартівливо;
secco (*секко*) – сухо, уривчасто;
semplice (*семпліче*) – просто;
sotto voce (*сотто воче*) – напівголосно;
spirituoso (*спірітуозо*) – натхненно;
tranquillo (*транквілльо*) – спокійно.

Динамічні відтінки або нюанси

Динаміка це гучність звука.
Динамічні відтінки – зміна сили звучання. Вони позначаються італійською мовою, мають скорочені позначення:

mezzo piano – *mp* – (меццо піано) –
не дуже тихо;

piano – *p* – (піано) – тихо;
pianissimo – *pp* – (піаніссімо) –
дуже тихо;

mezzo forte – *mf* – (меццо форте) –
не дуже гучно;

forte – *f* – (форте) – гучно;
fortissimo – *ff* – (фортіссімо) –
дуже гучно;

crescendo – $\langle$ (крещендо) –
підсилюючи;

più forte – (піу форте) –
більш гучно;

meno forte – (мено форте) –
менш гучно;

diminuendo – $\rangle$ (дімінуендо) –
послаблюючи;

smorzando – (сморцандо) –
згасаючи;

morendo – (морендо) –
завмираючи;

sforzando – *sf, sfz* – (сфорцандо) –
раптове підсилення.

Форма (будова музичних творів)

Мелодія	1. Завершена <i>музична думка</i> у одноголосному викладі. 2. Одноголосна послідовність звуків, об'єднаних ладом і ритмом.
Будова мелодії	Мелодія поділяється на частини, які називаються музичними побудовами. До невеликих музичних побудов відносяться <i>мотив, фраза, речення</i> .
Мотив	Найменша частина мелодії, яка містить одну сильну долю. Дорівнює, як правило, одному такту.
Фраза	Частина мелодії, яка складається з двох мотивів, тобто двох тактів.
Речення	Частина мелодії, яка складається з двох фраз, тобто чотирьох тактів.
Період	Найпростіша форма викладу закінченої музичної думки (мелодії). Типовий період складається з 8 (або 16) тактів і поділяється на два речення, які складаються з 4 (або 8) тактів. У періоді може бути і три речення. Типове речення поділяється на дві фрази, які складаються з 2 (або 4) тактів. В мелодіях народних пісень зустрічаються фрази з 3 тактів (відповідно більшими будуть речення і період: з 6 і 12 тактів). Період – найкоротша форма самостійного музичного твору. У свою чергу, період може бути частиною більшого твору.

Квадратний період	Період, який складається з двох рівних за величиною речень та чотирьох рівних за величиною фраз.
Малий період	Період з 8 тактів.
Великий період	Період з 16 тактів.
Однотональний період	Період, який починається і закінчується в одній тональності. Може вміщувати відхилення.
Модулюючий період	Період з модуляцією.
Період повторної будови	Період з двома реченнями, які <i>однаково</i> починаються.
Період неповторної будови	Період з двома <i>різними</i> реченнями (які не повторюються).
Розширений період	Або період з розширенням. Період, в якому (найчастіше у другому реченні) присутні повторність фраз або секвенції, що збільшує, розширює період, робить його неквадратним.
Як аналізувати період	Розглядаємо: 1) <i>Величину</i> періоду (малий або великий); 2) <i>Тональність</i> періоду (однотональний, модулюючий); 3) <i>Повторність речень</i> (повторної або неповторної будови); 4) <i>Каданси</i> .

Каданс (каденція)	Мелодичне або гармонічне <i>закінчення</i> речення, періоду, частини твору. Вид і назва кадансу залежать від його <i>розташування</i> у періоді та <i>функцій</i> акордів (або звуків мелодії) у складі кадансу.
Серединний каданс	Закінчення речення.
Заключний каданс	Закінчення періоду, частини твору.
Автентичні і плагальні каданси	Автентичний у перекладі з грецької означає <i>справжній, правильний</i> . До <i>автентичних</i> відносяться каданси з <i>домінантою</i> (D). Плагальний у перекладі з грецької означає <i>побічний, підрядний</i> . До <i>плагальних</i> відносяться каданси з <i>субдомінантою</i> (S).
Половинний каданс	Каданс, в якому <i>відсутня тоніка</i> (T). Він буває двох видів: половинний автентичний (каданс на D) або половинний плагальний (каданс на S). Такі каданси часто завершують перше речення, тобто є серединними. Серед серединних <i>переважає</i> половинний <i>автентичний</i> каданс.
Повний та неповний каданси	Каданси, в яких присутня тоніка (T).

<p>Неповний (або простий) каданс</p>	<p>Каданс, у якому присутні <i>дві</i> головні функції: S – T або D – T. Відповідно неповний каданс буває плагальним або автентичним: Неповний плагальний каданс: S – T. Неповний автентичний каданс: D – T. Неповний каданс може бути і серединним і заключним.</p>
<p>Повний (або складний) каданс</p>	<p>Каданс, в якому присутні усі <i>три</i> головні функції: S – D – T. Повний каданс може вміщувати кадансовий квартсекстакорд перед доміантою: S – K⁶₄ – D – T. Повний каданс переважно заключний.</p>
<p>Досконалий і недосконалий каданси</p>	<p><i>За видом і положенням заключної тоніки</i> повні і неповні каданси бувають досконалими або недосконалими. Досконалий – каданс, в якому тоніка з'являється на сильній долі такту; в басу і мелодії знаходиться I ступінь. Недосконалий – каданс, в якому не витримана бодай одна умова досконалого кадансу: тоніка з'являється на слабкій долі такту; мелодія закінчується III або V ступенем.</p>
<p>Як аналізувати каданси</p>	<p>Аналізуємо каданси: 1) за місцем знаходження (серединний, заключний); 2) за присутністю тоніки і складом: а) T відсутня (половинний автентичний або плагальний); б) T присутня (неповний автентичний або плагальний, повний); 3) за видом і положенням заключної тоніки (досконалий, недосконалий).</p>

<p>Схема типових кадансів</p>	<p>автентичний (D) плагальний (S) автентичний (D-T) плагальний (S-T) повний (S-D-T) досконалий або недосконалий</p>
	<p>Кульмінація</p>
<p>Куплетна форма</p>	<p>Форма більшості пісень. Куплет – це частина (розділ) пісні, у якій однакова мелодія, але різний текст. Форма куплета – період. Якщо куплети пісні варіюються, така форма називається куплетно – варіаційною. Куплет може складатися з двох розділів: заспіву і приспіву. У заспіві однакова мелодія, різний текст. У приспіві однакова мелодія і текст. Форма такого куплету складається з двох періодів і називається простою двочастинною формою.</p>

<p>Проста двочастинна форма</p>	<p>Форма, яка складається з двох різних періодів (AB). Якщо у другому періоді присутнє речення з першого періоду, форма називається простою двочастинною репризною.</p>
<p>Проста тричастинна репризна форма</p>	<p>Форма, яка складається з трьох періодів (ABA), і третій період точно або варійовано повторює перший. Це найпоширеніша форма музичних творів. Проста тричастинна безрепризна форма (ABC) з трьох різних періодів зустрічається значно рідше.</p>

Література:

1. Дадіомов А.Е. Начальная теория музыки. – М., 2002.
2. Калашник М. Уроки елементарної теорії музики. – Х., «Фактор», 2004.
3. Курс теории музыки. Общая редакция А.Л. Островского. – Л., «Музыка», 1984.
4. Смаглій Г.А., Маловик Л.В. Основи теорії музики. – Х., «Фактор», 2001.
5. Російсько – український словник наукової термінології. Суспільні науки. – К., Наукова думка, 1994.

© Ганзіна Т.І., 2006-2007

Зміст	Від автора	3
Розділ I	Звукоряд. Гама. Лад. Тональність.	
Звукоряд		4
Деякі види звукорядів		4
Види тетраходів та їх будова		4
Гама		5
Мажорна гама та її будова		5
Стійкі ступені. Тоніка		5
Нестійкі ступені		5
Розв'язання нестійких ступенів		5
Увідні ступені (звуки)		5
Оспівування		5
Головні ступені, їх назва та позначення		5
Побічні ступені		5
Ламана гама		6
Лад		6
Мажор		6
Мінор		6
Знаки альтерації		6
Ключові знаки альтерації		7
Випадковий знак альтерації		7
Тональність		7
Мінорна (натуральна) гама та її будова		7
Види мінору		7
Гармонічний мінор		7
Мелодичний мінор		8
Паралельні тональності		8
Змінний лад		8
Реприза		8
Порядок ключових дізів		9
Порядок ключових бемолів		9
Транспозиція (Транспонування)		10
Мелодичний зворот		10
Секвенція. Види секвенції		10
Функція		11
Діатонічні ступені, лади		11
Одноименні тональності. Енгармонізм		11
Енгармонічно рівні тональності		11
Квінтове коло тональностей		12

Квінтовий ряд тональностей	12
Літерне позначення звуків	13
Літерне позначення тональностей	13
Таблиця основних літерних позначень звуків	14
Відхилення	14
Модуляція. Зіставлення	15
Альтерація ладова	15
Альтерації в мажорі	15
Гармонічний мажор	15
Двічі гармонічний мажор	15
Мелодичний мажор	15
Альтерації в мінорі	16
Двічі гармонічний мінор	16
Дезальтерація	16
Хроматизм	16
Види хроматизмів	16
Прохідний хроматизм. Таблиця знаків	17
Допоміжний хроматизм	17
Фігурація мелодична	17
Тональності I ступеня спорідненості	18
Нахил ладу	19
Октавні лади	19
Лади народної музики	20
Семиступеневі лади мажорного нахилу	21
Семиступеневі лади мінорного нахилу	21
Пентатоніка	21
Мажорна пентатоніка	22
Мінорна пентатоніка	22
Лади народної музики і пентатоніка	22
Хроматична гама	22
Правопис мажорної хроматичної гами	23
Правопис мінорної хроматичної гами	23
Хроматичні гами	23

Інтервал	24
Гармонічний інтервал	24
Мелодичний інтервал	24
Простий інтервал	24
Складений інтервал	24
Стійкий інтервал	24
Нестійкий інтервал	24
Величина інтервалу	24
Таблиця простих інтервалів	25
Таблиця складених інтервалів	25
Консонанс	26
Дисонанс	26
Обернення інтервалів	26
Таблиці обернень інтервалів	26
Де будуються великі інтервали у мажорі	26
Де будуються малі інтервали у мінорі	26
Побудова інтервалів від звуку	27
Розв'язання інтервалів	27
Тритони	27
Тритони у мажорі та гармонічному мінорі. Збільшена кварта	27
Зменшена квінта	28
Тритони у натуральному мінорі та гармонічному мажорі.	
Збільшена кварта	28
Зменшена квінта	28
Таблиця тритонів у ладах з розв'язаннями	28
Визначення усіх можливих тональностей тритону	29
Енгармонічно рівні інтервали	29
Характерні інтервали	29
Збільшена секунда	30
Зменшена септима	30
Збільшена квінта	30
Зменшена кварта	30

Таблиця характерних інтервалів у гармонічних ладах з розв'язаннями	31
Таблиці характерних інтервалів	31
Де будуються усі збільшені та зменшені інтервали в натуральних та гармонічних ладах	32

Акорд	33
Тризвук	33
Назва звуків тризвуку	33
Мажорний або великий тризвук	33
Мінорний або малий тризвук	34
Головні тризвуки та їх позначення в мажорі та мінорі	34
Обернення тризвуку	34
Секстакорд	35
Мажорний (або великий) секстакорд	35
Мінорний (або малий) секстакорд	35
Квартсекстакорд	35
Мажорний (або великий) квартсекстакорд	36
Мінорний (або малий) квартсекстакорд	36
Інтервальні схеми будови тризвуку та його обернень	36
Розгорнутий тризвук	36
Види тризвуків	36
Зменшений тризвук	37
Зм. ⁵ ₃ у мажорі та гармонічному мінорі	37
Зм. ⁵ ₃ у мінорі та гармонічному мажорі	37
Збільшений тризвук	37
Зб. ⁵ ₃ у гармонічних мажорі та мінорі	38
Інтервальний склад тризвуків та їх обернень	38
Головні тризвуки та їх обернення на ступенях ладу (схема)	38

Головні тризвуки , їх обернення та розв'язання	39
Септакорд	39
Види септакордів	40
Назва септакорду	40
Обернення септакорду	41
Домінантовий септакорд D7	41
Домінантовий квінтсектакорд D^6_5	42
Домінантовий терцквартакорд D^4_3	42
Домінантовий секундакорд D2	42
Схема домінантового септакорду та його обернень	42
Побудова септакордів та їх обернень від звука	43
Гармонія	43
Гармонічна послідовність	43
Гармонічний зворот	44
Гармонічна фігурація	44
Органний пункт	44
Фактура	44
Монодична фактура	44
Акордова фактура	44
Гомофонно – гармонічна фактура	44
Поліфонічна фактура	44
Імітація	44
Канон	44
Прохідні звороти	45
Допоміжні звороти	45
I класичний кадансовий зворот	45
II класичний кадансовий зворот	45
III класичний кадансовий зворот	46
Як будувати послідовності акордів	46
Таблиця розв'язання тризвуків у ладі	46
Пряме розв'язання	46
Непряме розв'язання	47
Альтерований акорд	47
Альтеровані тризвуки у гармонічному мажорі	47
Альтеровані тризвуки у гармонічному мінорі	47

Увідні септакорди	48
Малий увідний септакорд M.VII7	48
Зменшений увідний септакорд Зм.VII7	48
Інтервальний склад септакордів та їх обернень	49
Септакорд II ступеня II7	49
Таблиця акордів на ступенях ладу	50
Таблиця непрямого розв'язання тризвуків у ладі	50
Кадансовий квартсектакорд K^6_4	51
Перерваний каданс	51
Терцієвий ряд тризвуків	51
Літерне позначення акордів	52
Розділ IV Ритм. Метр. Розмір. Темп	
Ритм	53
Метр. Прості метри	53
Такт	53
Затакт	53
Розмір такту	53
Прості розміри	54
Складні розміри	54
Мішані розміри	54
Диригування складних і мішаних розмірів	54
Змінний розмір	54
Розмір $\frac{2}{2}$ (alla breve)	55
Розмір $\frac{3}{2}$	55
Групування тривалостей	55
Знаки збільшення тривалостей нот	56
Крапка	56
Фермата	56
Ліга	56
Пауза	57
Синкопа	57
Внутрішньотактова синкопа	57
Міжтактова синкопа	58
Тріоль	58
Пунктирний ритм	58
Темп. Основні позначення темпів	59
Додаткові терміни	60

Терміни, які визначають характер виконання	.....	61
Динамічні відтінки	.....	62
Розділ V	<i>Форма (будова музичних творів)</i>	
Мелодія. Будова мелодії	.....	63
Мотив	.....	63
Фраза	.....	63
Речення	.....	63
Період	.....	63
Квадратний період	.....	64
Малий період	.....	64
Великий період	.....	64
Однотональний період	.....	64
Модуючий період	.....	64
Період повторної будови	.....	64
Період неповторної будови	.....	64
Розширений період	.....	64
Як аналізувати період	.....	64
Каданс (каденція)	.....	65
Серединний каданс	.....	65
Заключний каданс	.....	65
Автентичні і плагальні каданси	.....	65
Половинний каданс	.....	65
Повний та неповний каданси	.....	65
Неповний (або простий) каданс	.....	66
Повний (або складний) каданс	.....	66
Досконалий і недосконалий каданси	.....	66
Як аналізувати каданси	.....	66
Схема типових кадансів	.....	67
Кульмінація	.....	67
Куплетна форма	.....	67
Проста двочастинна форма	.....	68
Проста тричастинна репризна форма	.....	68
Література	.....	69